

Пост-преходната ситуация в електоралните нагласи на българина
(По материали на изследванията)

Д. Варзоновцев

«Оказа се, че вечността съществува единствено дотогава, докато човек искрено вярва в нея, и че извън тази вяра всъщност я няма никъде. За да вярваш искрено във вечността обаче, трябва да има и други, които да споделят вярата ти - защото вярата, която не се споделя от никого друго, се нарича шизофрения. А пък с другите започна да става нещо странно.

Не че променяха предишните си възгледи, не. Самото пространство, към което бяха ориентирани тези техни предишни възгледи (възгледът винаги трябва да е ориентиран нанякъде), започна да се свива и да изчезва, докато от него не остана само микроскопично петънце на умствения прозорец. И пейзажите се промениха - станаха съвсем други.»

В. Пелевин Генерация «П»

1. Уводни бележки

През периода 1990–2006 екип от изследователи в състав: Д. Варзоновцев, В. Личев, М. Георгиева и Н. Обрешков проследи еволюцията на електоралните нагласи в българското общество(1). Бяха обхванати всички парламентарни избори от 1991 до 2005 година, местните избори през 1995 и 1999 и президентските избори през 1996 и 2006 година. Тук ще бъдат разгледани както някои обобщени резултати от тези изследвания, така и най-новите проучвания, извършени през 2006 година с екипа от НБУ.

Под електорални нагласи в най-общ вид се разбират очаквания, настроения и нагласи, които мотивират (или демотивират) участието на хора в изборите. Основният метод на тези изследвания — симулативната игра, разкрива всекидневните измерения на електоралните нагласи. Играта поставя участниците в позиция на политика — народен представител, министър-председател, президент, който вече е избран и на когото предстои да реализира предизборните си обещания. По този начин в хода на дискусиата реалният избор се проблематизира чрез сблъсъка между желаното “преди” състояние на нещата и осъзнаването на множество прегради пред това то да стане реално “след изборите”. Колкото е по-голямо различieto между желанието и реалността,

толкова по-слаба е електоралната мобилизация на съответните партийни „програми“ и „лозунги“.

Според методическите изисквания участниците трябва сами да измислят такива имена на „представяните“ от тях партии и предизборни коалиции, в които би проличало ясно посланието за избирателите. Освен това те трябва да формулират своите послания на „обикновен“ език, т. е. да избягват широко експонираните в публичното пространство политологически щампи и клишета. С други думи, участниците именно „се маскират“ като политици, и по този начин ...демаскират реалната политика. Тази активност на участниците в играта поставя редица методологически проблеми.

Социалният изследовател винаги е „включен“ и „участва“ в живота на хората, който наблюдава и изследва независимо от какви методологически предпоставки изхожда. Това участие може да бъде проследено не само на личностно, но и на професионално ниво на поведение на изследователя колкото и да се старее той да се „отстрани“ от реалните ситуации, в които се включва в процеса на изследването за да постигне максималната „неутралност“. Нещо повече, самите изследователски техники включват своего рода парадокс, отбелязан от Фр.Артог. Когато изследваме участваме в твърде „странна“ дейност – превеждаме слуха в зрението и обратно – описваме видяното и чуто без да ни дайде на ум, че да гледаме и да сплушаваме не е едно и също, дори и да се случва в една и съща наглед ситуация. А какво да се говори за устните истории и разказите на историците за „историческите свидетелства“. (2)

Принципът на участие (по-точно на съ-участие – Леви – Брюл) лежи в основа новоевропейската научна парадигма. Галилео Галилей образно описва отношението на учения към природата – ученият ПИТА, а природата ОТГОВАРЯ. Мишель Фуко намира в този образ сходство между новоевропейската наука и средновековната практика на разпит на подозираните във връзка с дявола лица.(3)

В класическото разбиране на това отношение като „субект-обектно“ реалността противостои на учения и той е задължен посредством на наблюдението и експеримента да установява нейните „обективни“ качества. Въпреки че ученият или непосредствено, или чрез своите асистенти и изпълнители влиза във взаимодействие с реалността, което може да се окаже по-силно или по-слабо въздействие върху него. И по този начин да го отклони от верния път към истината. В един от най-разпространените социологически методи – интервю ученият се опитва да осигури необходимата „дистанция“, да не промени отношението на реципиента към изследваните явления или събития съществено. Един от авторите на метода на т.н. фокусирано интервю Р.К.Мертън смята, че ние можем да проведем успешно интервю, когато имаме предварителна представа за ситуацията, в която ще се провежда интервюто. Освен това, според Мертън ясната и логичната хипотеза позволява на учения да получи ново знание като „забелязва“ интересни отклонения от предварително възприетия модел на изследователската ситуация.(4) Класическата парадигма предполага на изследователската ситуация едни или други обективни ситуации, където хората действат „сами“- обективно.

Всъщност, обаче, изследователската ситуация никога не може да бъде мислена като аналог на „реалната“ ситуация – в нея участва „изследовател“. А такава

„позиция” или роля не влиза в състав на т.н. естествени или всекидневни ситуации. Наличието на такава „външна” позиция променя стратегията на осмисляне на ситуацията от страна на нейните участници. С цел да бъде „контролирано” това външно участие на изследователя се предлагат експерименталните методики на т.н. контролни групи. Смята се също така, че повторението на ситуациите или нейното серийното възпроизвеждане в масовите анкети с използване на статистическия апарат допринася до намаляване на ефекта на наблюдателя и до контрол върху неговото ефективно въздействие върху анкетиранията лица. Често поради широкото използване на статистиката и масовият им характер, такива изследвания се определят като количествени.

От началото на 60-те години на миналия век в социологията се отвърждава различно от класическото разбиране на характера на отношението между учения и „реалността”. Във феноменологическата, а в по-широк смисъл неklasическата парадигма то се третира като „субект-субектно” (А.Шутц, Х.Гарфинкел, П.Бурдио).(5) Изследователят и изследваните лица не са просто включени наред с другите тела и предмети на обективната реалност в някаква изследователска ситуация, но активно участват в нейното „дефиниране”, осмислят я и се оказват в този процес равнопоставени „актьори” с изследователя. Въпреки че във феноменологичната традиция, особено в етнометодологията, ученият все пак остава „учен” – ваншен наблюдател, съществено се променя неговата нагласа към ситуацията. Не става дума за тоталния отказ от структурираните въпроси, а за пренос на акцента върху дълбината, пълнотата и „ненасочваността” на взаимодействието, което даде основание да се определят такива изследователски методи като качествени.

По-съществено е това, че изследователят допуска и стимулира самостоятелна дефиниция на ситуацията от страна на изследваните лица. Повишава се и активността на самия изследовател в този процес, когато той може да „провоцира” едни или други „измествания” в развитието на изследователската ситуация.

Тези възможности на неklasическата парадигма в социологическото (а в по-широк смисъл, социалното) изследване имат голямо значение при изследването на електоралните нагласи и мотиви. Важното обстоятелство, говорещо в полза на това е, че електоралните нагласи се изследват преди изборите с цел да бъде прогнозиран техният изход. Така изследователят се оказва не в ретроспективна (както смята Мертън), а в проективна ситуация. Друг е въпроса, че много хора пак гласуват не перспективно, а ретроспективно, така както гласуваха и предишния път(6). Но не всички. Хората гласуват и съобразно конкретната политическа, стопанска или международна ситуация. Гласуват и емоционално, според моментното настроение.

Специфичната черта на българските избори е именна тяхното „разнообразие”.

Особено интересно е, че практически всички парламентарни избори след 1989 година дават резултати, съществено различаващи се от прогнозните. Трудно е да се говори дори и за класическото „махало” между левия и десния полюси на електоралното пространство. „Махалото” се счупи в началото на века.

В тази връзка проективните техники на качествено изследване позволяват да бъдат разкрити по-дълбоките корени на тази електорална „непоследователност”.

Игровата симулация като проективна методика на качествено изследване ориентира участниците в изследователската ситуация не на самия избор, а на неговите възможни (очаквани) ефекти в обществения живот.

На участниците им се предлага да играят ролята на вече избрания народен представител или на министъра от победилата на избори формация. Единственото ограничение се налага върху използването на реалните „аксесуари“ на политическия живот- т.е. да бъдат споменавани имената на реално действащите политици или актуалните политически партии и коалиции.

В повечето случаи такива проективни изследвания се провеждат много преди датата на реалните избори. Тогава електоралните нагласи на повечето хора са пасивни и не са „втвърдени“ от обществените афекти и скандали.

Изследователят изпълнява в такава дълбоко проективна ситуация ролята на „водещ“ – „въвежда“ в ситуацията „след изборния ден“ и запознава участниците с регламента и правилата на тяхната „работа“ в току що избрания парламент.

На пръв поглед тази позиция не влиза в противоречие с класическата парадигма на „ненамеса“ на изследователя. Само че в случая ненамесата е много по-радикална, т.к. водещият не предлага на участниците готов сценарий и роли. Всичко те трябва да направят сами. Водещият следи само да се спазват правилата и регламента.

Трябва да се отбележи че най-интересните и прогнозно успешните изследвания на нашия екип бяха тези, в които принципът на „неучастието“ на водещия беше изпълнен максимално последователно. В едно от такива изследвания участниците изобщо лишиха водещия от неговите пълномощия и избраха своя собствен водещ. За съжаление такава свобода и „непланируемост“ на реалните обстоятелства е трудно достижима главно поради технически и финансови проблеми.

По-важно е обаче, че принципът на съучастие при планиране и реализиране на игровия процес се провежда във всички изследвания.

Трябва да се отбележи, че поведението на участниците в проективната ситуация не е произволно. Но трябва да се отбележи една тенденция към ограничаване на произволните, импровизационните моменти в поведение на хората в днешните изследвания по сравнение с тези през 90-те години. Днешните „народни представители“ в по-голяма степен цензурират своето поведение.

В тази връзка не може да бъде избегнат и въпросът за това, в каква степен изследователят може „да помага“ на участниците да се държат свободно в хода на дискусиите по време на игровите симулации.

От една страна участниците „представят“ в хода на изследователския процес не самите себе си, а другите – политиците. Но от друга страна, те правят това „представление“ съвсем не като политици, а въз основа на своя всекидневен опит, нагласи и интуиции. С други думи те играят не същинските политици, а своите виждания за това, какво е политиката.

Има, обаче, едно напрежение. В играта участникът не е просто политик, а „победител“. Докато в реалния живот съвсем не всички са „победители“. Но дори и да се представят като „победители“, участниците често не са такива в своя живот, в своята представа за живота. В каква степен стратегията на успеха в живота и в политиката се препокриват? В каква степен в играта това отношение е „истинско“, а не се фалшифицира, дори и неосъзнато?

Опитът на проведените по тази методика изследвания показва, че електоралните нагласи са многоаспектни. „Играта“, проективното представяне на електоралните нагласи разкрива сложна структура. Ако „на повърхността“ се демонстрират и се разиграват главно конформните модели, то „зад тях“ се крият сериозните конфликти. Нетипичната ситуация, обаче, не позволява на участниците да приложат стандартните, всекидневните начини за преодоляване на този род конфликти. Предложеният модел на разиграването на политиката на пръв поглед позволява на участниците да имитират съответните практики на политическото участие – събрание, митинг, кръчмарски диалог, и по този начин да заемат типичните позиции за политическото си участие или неучастие.

Тази всекидневна гарантираност на играта се нарушава със забраната да ползват съответните средства – стандартния политически дискурс и стереотипи. Участникът се поставя в една нетривиална за него ситуация – той трябва сам да формулира позицията си с термините на „всеядневиеето“. И понеже такива липсват се създава изкуствената липса, изкуствения конфликт между навика да бъде като всички и необходимостта да се идентифицираш като индивидуалност. Разбира се, ситуацията не излиза отвъд границите на публичния дискурс, но го прави несигурен, разклаща „естественото“ припознаване на говоренето с правилните норми и позиции. Така участникът се поставя в една реална ситуация на избор – да продължи да играе, да представлява нещо, което вече не е гарантирано от обществената санкция или да се откаже, да остане просто участник, зрител.

Некласическото в случая се състои в това, че водещият не оставя участниците да направят избора си в полза на една или друга стратегия. Средство за това е регламентът, който налага необходимостта всеки да се изказва и да демонстрира своето отношение към случващото се. Целта на изследването е точно в това, какви стратегии избира и реализира участникът в контекста на постоянната репресия от страна на регламента.

Тук би могло да се говори за електоралната мотивация като за ниво на поведенческата мобилизация. Вотът не е само мисловна акция, не е само рационален акт – това е действие, свързано с определени усилия. Грубо казано, човекът трябва да стигне до мястото за гласуването, да е готов да изпълни не до там сложни, но все пак и ангажиращи процедури на гласуването.

В играта се разкрива точно този мобилизиращ потенциал на иначе съвсем банални публични тематизми „за политиката“. Основният материал, който дава игровото симулиране е груповата динамика. Хората поставени пред необходимост не само да „играят“, но и да се интегрират в новата за тях ситуация, а най-вече новата, макар и ситуативна общност. Политиката, тематизмите на изследователската ситуация се оказват материал за груповата идентификация, за определянето на властовите позиции в групата.

Регламентът постоянно променя ситуацията именно в този „властови“ аспект. Водещият първоначално се възприема като властови център, който определя нормативните параметри на поведение в ситуацията. Но след като воденето е чисто формално групата започва да търси собствения лидер. Тук отново се очертава важен методологически проблем. В каква степен битката за власт в групата е релевантна на политическите идентификации на участниците. С други думи, какво се оказва ресурс за властово надмощие – политическите акспектации

или всекидневните навици. „Воденето“ е начин изборът да не бъде гарантиран с „подказване“ на нужната позиция. Така, колкото и да е условно, игровата конкуренция е дотолкова ефективна, доколкото е ефективен ползваният ресурс на ..”политическите” аргументи. В тази връзка може да се приеме, че играта и действителността се оказват в един момент изключително близки. Във всекидневните представи и нагласи, разкрити в хода на игровите симулации, властта има принципно съществена, макар и различна в конкретните ситуации осмисленост. В най-общ смисъл практически във всички изследвания властта се разбира като място, където се изпълняват най-съкровени желания на хората. “Маскирани” като политици участниците в симулативните процедури разкриват точно тази опозиция. В огромното мнозинство от проведените изследвания те така и не успяват да изиграят ролята си пълноценно, не могат да се вживеят в ролята на политика. Продължават да говорят за своите собствени роли в трето лице. Според тях “политикът” е този, който успява да попадне във властта, ДА ВЛЕЗЕ “там”, като преодолява огромни трудности. А те не успяват и остават “тук”, в делнична и сива реалност.

Всъщност, сюжетът на влизането във властта е и водещ — хората дискутират маршрутите и преградите, които ги делят от така желаното място на сбъждане на желанията. Едва ли тук е мястото за подробният анализ на тези сюжетни ходове и обстоятелства. По-важно е да се подчертае общото — “политикът” успява да влезе във властта, само ако успее да “излъже” избирателя. И в тази смислова плоскост политиката е СЪВСЕМ друго пространство, различно от всекидневното. В игровите симулации биват пробвани такива схеми на аргументация, в които лъжата се минимизира, изтласква се като се замества с “по-реалистични” тълкувания. Важно е, че лъжата, за която у участниците няма нито капка съмнение, се изразява в термините на политологическия езиков апарат. А “реалистичното” ѝ заместване се представя в термините на обикновения всекидневен език.

Политикът е маска на лъжа. Но защо той все пак успява? Играта показва ясна двусмисленост, наличие на два мащаба на оценката и аргументацията. “Политикът” не лъже всички, той лъже противника, врага, “тях”, за да може да помогне там в политиката на “нас”, на своите поддръжници.

Колегата Евтимов още през 1995–96 г. сподели, че повечето варненци, повярвали на пирамидите, вярваха, че “фараоните” лъжат не тях, а другите, за да им осигурят свръхвисоките печалби.

По същия начин в игровите дискусии “ключови формули” биват изричани само за да бъдат идентифицирани “нашите” и “вашите” аргументи “за” и “против” реализуемостта на такива формули. Споровете, яростните дискусии не се водеха по съществуващото по засеганите проблеми, а за или против преразказа на основните “клишета”. Именно в това преразказване се конституираше линията разделяща електоралните мотиви на “наши” и “техни”. По този начин властта на това място дарява без да взема. Би могло да се говори, че на властното място се нарушават всичките разменни договорености, всичките културни еквивалентности. Това радикално различава “пост-преходната” културна систематика на властта, която като отказва да разменя своите блага срещу услугите не губи своята сила да задоволява успеия да “се промъкне”. Лъжата е точно това — да откажеш връщане на услугата. В тази връзка съвсем не е случаен и този факт, че в

началото на настоящия век като че ли възкръсва темата за клиентелизма. Играта разкрива корена на това “проглеждане” — клиентелистките схеми престанаха да лъжат и се превърнаха в банален сюжет на масовите медии.

Ако погледнем историята на изследванията, трябва да се признае, че постепенно този род идентификационни практики отслабват. Фигурата на “политикът” в играта се изтласква към периферията, а на преден план излиза другата — (предлагам „излиза друго клише) “управляващи”. Колкото и да е условна тази реконструкция, би могло да се твърди, че промяната в мизансцена на играта съвпадна с реалното започване на реформите в българското общество, т. е. след 1997 г. Властта по този начин окончателно се отдели от тук-и-сега на делника, от обикновеното пространство на живота. “Управляващите” са тези, които успяха да останат там. Те просто “обитават” това желано за другите пространство. Сменят се и игровите маски. В качеството на такива се ползват имената на конкретните политици, упражняващи властта като министри, съдии, кметове, прокурори, полицаи. Позитивното в случая е, че разговорът получи друга насока — обсъждат се по-конкретните, по-лично оцветените качества на “управляващия”. Напреженията не отслабват, но се свързват с друг акцент. Управляващите или не могат, или не искат да покажат, крият начина, по който са успели да останат във властта, да управляват. Понеже те вече не се нуждаят от електоралната подкрепа и налагат своите интереси, безоснователността на тяхното присъствие във властта подрива доверието в техните действия като управляващи. “Политикът”, който се идентифицира като “наш представител във властта”, ставайки “управляващ” скъсва тази символна връзка и зависимост ...без да докаже, че има право на това.

Единственият аргумент, който оправдава действията на управляващия, е неговата сила, неговата способност да действа въпреки обстоятелствата, дори въпреки обещанията, които той е раздавал в качеството си на “политик”. Всъщност управляващият сваля маската и се представя като такъв — груб, егоистичен и алчен. Във варианта на Софийски — особено хитър, особено ловък, т. е. пак именно силен в хитростта. В тази еволюция, забелязана в изследванията още по време на местните избори през 1995 г., управляващият се налага чрез демонстрация на силата на своите желания. Дискутират се имотите, проектите, в които участват реалните управляващи, но в една семантична модалност — “ех, колко успяха да откраднат”.

Би могло да се говори за връзката между смяната на централните роли в игровите симулации с процеса на задълбочаване на кризата на партиите в българската политика. Но не само.

В игровото пространство се очерта още една твърде интересна ролева позиция, тази на “държавника”. “Държавникът” представлява държавата. Във всекидневния дискурс държавата и властта започнаха да бъдат разделяни още през 1991 година в играта “На следващия ден след изборите”. Към 1995 и особено към 1996 година държавата окончателно беше лишена от каквито и да било властни прерогативи и “държавникът” остана кух персонаж. В играта през 1996 това се изрази във формулата, предложена от участниците — П. Стоянов се избира не като президент, а като ..и. д. царя. Но фигурата на “държавника” се появява и като спомен за “преди”. Това е ...мъртъв държавник, държавник, смъртта на когото означава смъртта на държавата. Нейната абдикация от властта.

Ако говорим за “маската” в този контекст, то държавникът е маска на “импотентната”, безсилната държава, властта на която няма никакъв потенциал да решава проблемите на обществото. “Мъртвият” държавник, обаче не е мъртвец във физиологичен или символичен план. Той “омаскарява” силата на реда, делигитимира закона и нормата. Защото законите или са мъртви, или са фалшиви, но и в единия, и в другия случай — неработещи.

Има и още един символен план на “държавното” присъствие в игровите симулации — ретроспективен и носталгичен. Но за разлика от “политика”, игровият “държавник” със своята откъснатост и импотентност демотивира електората. Идентификация с “бившия държавник” се оказва израз на апатия и разочарование. Четвъртата активна игрова позиция, присъстваща в изследванията през целия период, е тази на “силната ръка” — на желанието “герой”, който с един удар ще победи враговете, ще установи ред и ще върне сигурността. В еволюцията на електоралните нагласи, визириани в изследванията, героят се появява много рядко и за кратко. Трябва да се каже, че ние визирахме в качеството на такъв “герой”, реално разигран в играта само Симеон II (1996). Иначе героят присъства като фон, като скрита някъде, но така желана “силна ръка”.

2. Пост-преходната ситуация: игрова реконструкция на следизборната ситуация 2005 г.

Би могло да се говори за две визии за края на прехода — назад и напред. Едната ретроспективна, другата перспективна. Но има и две скали за оценка на гледката както назад, така и напред. Една е песимистична — виж какво сме загубили и колко още има да губим. Другата — оптимистична — виж как сме все по-добре и по-добре и ще бъдем още по-добре. Неопределеността на ситуацията след изборите, които оставиха всички в еднаква степен и „победители”, и „победени” довела до формирането на т.н. “тройна коалиция”, е следствие от това, че визиите, скалите и ценностите „на прехода” постоянно се изместват една от друга, играят на криеница.

Преди години аналитиците посочиха един дефект на придвижващото се гледане на нещата в живота. Рано или късно движещият се се уморява. Кажете реч, метафората за прехода се изчерпа, не носи ефект. Случи се всичко онова, което можеше /та дори и не можеше/ да се случи.

Налага се да се свиква със случилото се, със статуквото. А какво е то? Поредната мъгла. Тукашното се възприема и се преценява не като такова, а в сравнение с тамошното. Това, което е тук от тази гледна точка по-малко или повече прилича или не прилича на това там, в “нормалните”, “белите” страни. Те бяха рамката и мащаба на живота ...тук. Но както се оказа и след края на прехода останаха там. И по този начин продължават да разцентроват гледките, да демонстрират различията.

Това разгледство стои в основата и на електоралното поведение на хората тук. Те дадоха гласовете си за своите разнопосочни визии за това, как би трябвало да изглежда България, но не за това, каква е тя реално. Изборите се оказаха шок не само за избирателите, но и за избраниците им. Така стана ясно, че влакът на промяната не само спря на крайната спирка, но че и

релсите са махнати, няма как да се правят маньоври. С този влак и с това разписание. Край.
 Стигнахме.

И ... а сега накъде? Няма накъде, все тук се пада.

Играта, проведена в Бургас (август 2005) непосредствено след парламентарните избори през 2005) разкрива най-вече ясното осъзнаване точно на тази констатация. Независимо от това, в Европа ли сме, или само на прага ѝ.

Основната констатация е банална — преходът свърши. По-интересно е другото. Ситуацията след прехода не се приема. Но не защото не се разбира или не прилича на очакваната. Разбира се, че прилича. Всичко е както трябва — има бизнес, има политика, има дори и малко от живота. Има и различия — между бедните и богатите, умните и глупавите, своите и чуждите. Има и придобивки, но не за всички.

Оказа се, че преходът завърши не за всички еднакво. И във въздуха отекна въпросът. Кой ще плаща за търпението, за примирението. Отговор не липсва — за всичко трябва да плати Европа. Като примерни ученици не само научихме уроците си, не само изпълнихме и всички домашни задания. Успяхме и да забравим много вредни днес навици, свикнахме с много днешни липси — на здравеопазването, на образованието, на сигурността. Свикнахме, защото и другаде ги няма безплатни. А който няма с какво да плаща, няма и услуга. Тези неща станаха до болка ясни за изстрадалият прехода си от там на тук българин и сега той иска само едно — справедливост. Научихме урока, искаме отлична оценка — дайте ни фондовете, с тях някак ще се оправим и у вас в Европа.

Често в политическата патетика този факт се преиначава. В смисъл — пито, платено. Забравя се едно много съществено обстоятелство. Преходът в България съвпадна по зло стечение на обстоятелствата с глобализацията. А важната, макар и не най-съществената черта на този процес се състои в тоталната визуализация на социалните потайности.

В една реклама на бира това свойство на глобалния свят образно се схваща в израза — на една ръка разстояние. Близко е наистина, но не е тук, не е и там, а ..там, на екрана, във виртуалната реалност. Визуализацията не изчерпва тази симулативна достъпност на нещата. Световната мрежа като че ли обективира всякакъв род симулации като ги прави достъпни on-line. В мрежата социалното различие както в пространството, така и във времето като че ли се нивелира, редуцира се до безкрайния чат и сърф. Като резултат огромното мнозинство от хора, които за себе си и у себе си съвсем не са зле започват да сравняват, да питат, да спорят и да се убеждават че са ...зле.

Глобалната прозрачност на границите доближи различията, но не ги изтри — сблъска с тях и в тях мнозина "наивници", повярвали, че нищо не им пречи да са като тях там, в задогледалния свят на нещата. Реалността се оказа безмилостна — бързата възможност видяното да бъде и пипнато, далечното да бъде посетено разкри илюзията. Те там не са като нас тук.

Ето тук се изостря проблемът за справедливото овъзмездяване на трудния преход. Защото тук съвсем не всички са зле. Въпреки че би трябвало да са. Въпреки виртуализацията, интернетизацията и други подобни -зации българското общество е локално като сетивен опит и въображение — тук е тясно и всички

знаят всичко за всички. И не косвено чрез медиите, а непосредствено — от съседите, комшиите, братовчедите и баджанаците.

Несъответствието между визиите и сетивните очевидности от друг вид поражда афекта на неприемане на цялата реалност — и видео-, и инфо- и на двора. Ето тук излизат на преден план водещите теми-проекции на този афект. За циганина и турчина. И циганинът, и турчинът са овъзмездени, а ние — българите не. На тях им е платено за трудностите на прехода, дори и преплатено.

Афектът е общ — възмущение от несправедливостта. Но интенциите му са различни. Циганинът е прост, необразован и мързелив — но на него му се плаща преходът!

Турчинът пък е като нас — не е по-лош, но на него се плаща, а на нас не. В първия афективен пласт нещата се развиват главоломно, но на всекидневен ниво, остават все още в рамките на съдебните хроники и скандалните репортажи. Във втория нещата отиват в много по-опасна посока — политическа и геополитическа. За какво ни е НАТО и ЕС като не ни плащат, а на тях, на турците не само плащат, но и обещават да ги вземат при нас — в ЕС! На турците им се плаща не само с пари, но и с уважение, със зачитането на правата им. Нашите права, правата на българите никой не зачита.

В тази плоскост — в яркото и остро преживяване на безправието българинът сближава и турчина, и циганина. Техните права се тачат тук от там. Европа не ни забелязва, а на тях им дава пари и други благини. Защишава техните права. Така се потвърждава една банална констатация — зад т. н. етнически напрежения най-често се крият чисто битови, икономически проблеми.

В пост-преходната ситуация обаче тази баналност се възплавява. Зад изостреното чувство за несправедливостта стои накърненото достойнство. Нещо повече, именно несправедливостта конституира публично достоверния образ на достойния — този, който е против тях, който може да се противопостави на тях, да защити себе си ...както може. В контекста на овъзмездяване на прехода се оформя нещо като тукашен вариант на евроскептицизма — за какво ни е Европа щом като не плаща, не ни оценява труда?

Безнадеждна е тази позиция. И всички го разбират — без Европа няма накъде. Така, въпреки че преходът е свършил защото вече няма накъде и поради какво да се ходи, ситуацията остава непълна, куха, опасна. Нещата не получават еднозначна трактовка от всички, остават подвижни и разнородни въпреки че всички спряха.

Спирането в надеждите и очаквания сблъсква хората с динамичната, безспирната реалност.

Така се появява новият тематизъм — кое е ляво, а кое е дясно. Желаният отговор е — няма такива неща и всичко е център, т. е. стои на едно място и може да бъде видяно цялото от една единствена точка, от центъра. Но този отговор е съмнителен - нещата са различни, защото няма една единствена централна гледна точка. Но какви са другите гледки, какво се разрешава да бъде видяно ...през тях? Оказа се, че такива няма. Пак се гледа чрез ляво - дясна оптика — но не се вижда нищо. По-точно се вижда хаосът, безредието. Защо?

Левите са за бедните. Десните са за богатите. Нали? Ама хич не е така. Преходът бил десен - свърши, значи десните спечелиха. Съвсем не. Загубиха. Левите губиха през целия преход, но пак спечелиха, макар и с малко.

Играта проля известна светлина на тази обърквана оптика. Осветли корените на объркването. Те са на същото място, както и тези на днешното положение на "Солидарност" там, у поляците — в трета глуха.

Дясното днес може да се похвали солидарно с 20% от реалните гласове, които пък са 50% от възможните. Картината едва ли се нуждае от коментар. Но тези реални гласове са наистина десни. Другите изчезнаха защото бяха привлечени без да са десни. Какви бяха. На работническа класа. Колкото и да е абсурдна тази квалификация за днешния наемен труд в България, тогава преди 15 години това наистина беше реална страта, пласт, слой в българското общество. Екзистенциално представителите на този пласт по време и непосредствено след 1989 г. се оказаха идентифицирани като лумпени, като бъдещи клошари, които поискаха властта. Именно работническата класа възстана срещу левите, тогава ...просто комунисти. Именно работническата класа счупи нужната оптика, за да бъдат комунистите представяни по-нататък като леви, социални демократи, например.

Работническата класа каза и показа, че левите не са леви, а са десни — защото са несправедливо забогатели и са народни изедници! Това, което после, междувпрочем срина същинските десни, лиши ги от широка електорална подкрепа — те са богати и народни изедници. Но тогава през — 1990-1996 г левите бяха десни, комунистите бяха виновни и не без основание за постигналото народа нещастие.

Работническата класа днес се разпадна, изсъхна и отиде в буквален смисъл на бунището, но не на историята, а на българското "гражданско" общество. Защо стана така въпреки магията на марксизма - ленинизма? Защото от самото начало работническата класа беше именно съставена, произволно сглобена от отломъците на локалните общности, създадена рационално и планомерно за никому ненужните обществено производство и потребление. Това съвсем реално образование се формира върху нереални, административно-статистически основи. Животът на тези хора от самото начало се превърна в абсурд — те се лишиха от нормалната за едно традиционно общество среда, начин на живот и други важни неща, но в замяна не получиха нищо освен тотално изкуствените панелни кутийки и пространството между тях. Тази изкуствено създадена, но телесно реална класа обърна схемата на плана „Клин“, възмути се от фалша и на перестройката, и на прехода. И ...естествено подкрепи антикомунистическите платформи и структури в СДС. Комунистите са създали това чудовище и те трябваше да платят. Този антикомунизъм не беше теоретичен, не беше и биографичен, той беше битов, житейски. Комунистите ни излъгаха, взеха това, което не им се полагаше и трябва да го върнат!

Ето тук се корени причината за бързия крах на работническия антикомунизъм, а следователно и за последвалия крах на дясното като широко електорално пространство.

Работата е там, че работническата класа не може да съществува в условията на пазарната икономика, че това чудно явление не може да съществува без

...комунисти. Т. е. без административната система на централизирана планова икономика.

Илюзията, създава огромния потенциал на българския антикомунизъм, е точно в това, да се махнат лошите комунисти и да се сложат на техните места справедливите демократи. Митът рухна в същия момент, когато демократите заеха същите места, които преди принадлежаха на комунистите. И отнесоха бой за това през 1994 г. Но пак погрешно и без поука. Просто смяната на системата не е смяна на артистите при запазването на пиеската и мизансцена. И дойде 1996, когато същата работническа класа помете комунистите, но този път заедно със себе си. След 1997 г. нея вече я нямаше, а СДС започна да губи електората.

Днешните леви, бившите комунисти вече нямат този опасен противник — работническата класа. Имат обаче истински електорат — бедните, нуждаещи се от защита от всякакъв род опасности. Но сегашната им връзка е условна, въпреки че все още е силна.

Причината за тази условност и несигурност е в това, че днешните бедни, все още гласуващи за днешните леви, които преди бяха комунисти, т. е. богати, а значи ...десни, преди също не бяха бедни, бяха средна класа. Живееха в симбиоза с комунистите, бяха тяхна естествена среда. Нещо повече произведеха авангарда на десните —интелигенцията, която след 10 ноември почти поголовно застана на страната на промяната. Но когато разбра, че нещата съвсем не са такива, каквито би трябвало да са бързо започна да се връща назад ...към бившите комунисти. Само да видите състава на сегашното народно представителство на левите в парламента!

Днешните десни се оказаха заложенници на собствения си модел на прехода — няма безплатен обед, а бедните да се оправят както си щат, т. е. да мрат в кофите. Да има хора които днес не само смятат така, но са богати действително. Но са малко като електорат за всички десни партии и коалиции. Освен това, голяма част от тях ...пак са леви и гласуват за леви поради произхода на богатството си.

В зората на прехода десните оптимисти казваха, че българинът по природа е десен. С други думи само и само да се махнат комунисти и всички ще се превърнат в бизнесмени, т. е. в по-малки или по-големи капиталисти. Преходът доказва, че такива работи стават само в страната на глупците, където вечер можеш да посееш пет златни парички, а сутрин да обираш цяло златно дърво. Съвсем не всички могат да станат не само едри, но дори и дребни капиталисти.

В играта този тематизъм отново прозвуча в контекста на справедливостта. Големите капиталисти са несправедно забогатели или не са наши. На тях не им е нужно да бъдат подпомагани от фондовете. Дайте ги на нас — дребните. Онеправданите и безправните. За сметка на циганите, турците, мутрафоните и всякакви други чужди елементи. Така в играта спечели ...Атака.

Хората играейки обозначиха точно акцентите, намериха фокуса, в който днес се събира потенциал не само за Атака, но и за много други радикални формирования, главната цел на които да осигури на избирателя овъзмездяване за прехода.

Само че този път играта не беше просто проекция на извънигровите напрежения. Това беше наистина игра. Хората не се идентифицираха изцяло с

ролите и съвсем реалистично изиграха сценките и репликите, които според тях трябва да играят истинските политици, ролите на които те избраха в играта. Така спечели не лявото, и не дясното, спечели Атака, спечели ясно изказано желание — за прехода трябва да се плаща справедливо и на заслужилите, а не на всички!

Сега печели Атака, защото дава лесен вариант за плащането, вече разигран неведнъж през последните 15 години — да плаща ...турчинът, комунистът, фашистът, Европа, САЩ. Проблемът е, че тази плата съвсем не е безплатна, не връща загубеното, а е нова илюзия за все същата практика — очакващият справедливост плаща като поп на всички, от които очаква да му плащат.

В играта тази истина не беше поставена под съмнение. Тъй че “победата” на Атака се оказа по-скоро гротеска, макар и да диагностира фокусирането на желанията на масата. Далеч по-сериозно и наистина пост-преходно прозвуча една неочаквана нотка. Като постоянно се питаше кой трябва да плати прехода из между многото “игрови”, т. е. симулирани отговори изведнъж се оформи един много практичен отговор — младите!

Щом като сме пристигнали тук, в Европа, те няма защо да бягат там. Тяхното бягство също е проява на несправедливостта!

В този аспект тематизмът за справедливостта отново ни поставя пред проблема за различията и границите, които въпреки че се възприемат, но не се приемат. Младите са различни и като такива вече избягаха, отказаха да плащат. Различието се превръща във фундаментален социален разрыв, който безвъзвратно наруши традиционната мрежа от баланси и размени без да дава поне намек за нещо ново, което би заело място на тази мрежа. С бягството на младите се наруши естествения базис на размяната, откри се тоталната й нееквивалентност “след прехода”. В тъмнината на този разрыв съвсем отчетливо започна да се очертава съвсем не риторическата фигура на Спасителя, на твърдата ръка, на силата, която трябва да възстанови справедливостта.

3. «Президентската кампания – 2006: кой ще ни овъзмезди прехода?» Бургас – 28.07.2006

На 28.07.06 в гр.Бургас беше проведено емпирично изследване на електоралните нагласи. В изследването взеха участие над 20 души, представляващи различни възрастови категории и различни социални групи.

Методиката на това изследване – игрова симулация (simulation & gaming) - е вид т.н. качествени методи в социологията, прилагана в предизборните ситуации от началото на прехода до сега.

Чрез провеждането на специфични тестове – „гласувания” на участниците бяха поставяни въпроси, за отговора на които те трябваше да свържат игровото си поведение с определени извънигрови политически реалии. Тук ясно се обозначи приоритетното положение в игровото пространство само на две формации – БСП (респективно Коалиция за България)- 5 и Герб-2 . По отношение на реалните

фигури - това са Георги Първанов- 8 и Бойко Борисов - 5. Един от участниците посочи Мозер.

Георги Първанов получи още два гласа – като „Станишев и Първанов” и „Първан паша”. Но те едва ли могат да бъдат приети като позитивен избор, защото показват отдавна експлоатираните в публичното пространство „версии” - Първанов ръководи Станишев и се ръководи от Доган, т.е. провежда турските интереси в българската политика.

Бойко Борисов също има два косвени гласа – участниците посочват „Герб” като най-близко до тяхното разбиране лице на кандидат-президента. Но това са два гласа в плюс.

По този начин гласовете Първанов получава 6, а Борисов 7 „гласа”

Важното в случая, че и за Първанов, и за Борисов „гласуват” представителите на няколко игрови политически формации. Т.е. те събират гласовете си в по-широкото от „тясно партийните” граници игрово пространство.

При избора на „противника”, на политическия опонент, т.е. на най-отдалечена от участниците политическа формация се открояват интересни тенденции.

Най-същественото тук е, че както за „поддръжниците” на Първанов, така и за „поддръжниците” на Борисов „опонентът” е един и същ – това е Доган/ДПС 8 „гласа”

Другият общ „опонент” са десните сили като сбор от ОДС-СДС-БСД-съответно 7 „гласа”.

„Атака” се посочва 2 пъти, но от кръга на участниците, които не показват директната си обвързаност с каквито и да било реални политически формации.

Двама участника посочват като „опонент” Георги Първанов. Те пък смятат за близък Б.Борисов

Важното е, че във всички тестови гласувания се запазва сравнително стабилен брой „въздържали се”. Това са 5-7 души. В първото гласуване участват 21 участника, във второто 20.

Както показват тестовите гласувания игровата общност е проекция на ляво-центристкия сектор в електоралното пространство. Дясното присъства в играта като отзвук на наложилия се през 90-те „дясно-либерален дискурс”, асоцииран днес с почти неутралното „европейско” говорене.

„Дясното” засилва „нормативния” момент в него, „центърът” и „лявото” – обратно, скептичния, но в различна тоналност. „Левите” акцентират върху социалните последици, „центристите” върху престижа.

Но нито едните, нито другите не изговарят това последователно, размиват отношението си, защото цялата тема за тях е фалшива. Фактът на интеграцията е налице и не подлежи на преразглеждане.

В играта получи израз националистическата риторика, но в отслабен вид - чрез акцентирането и постоянното депозирание в игровото пространство на българските ценности и традиции. В тази връзка трябва да се отбележи общото предпазливо отношение към проблема за междуетническите отношения. Той не получи ясно място в дискусиата, остана в периферията й като „общо място” – беше заместен от постановките за етнически мир и приоритета на ценностите и традициите в живота на българите.

Не беше засегната и такава важна сфера на обществения живот като икономиката. Заместиха я периферните и формални по същество постановки за „подпомагането на дребния и средния бизнес“ като един от ангажиментите на бъдещия президент.

По-ясно и аргументирано в играта беше представено отношението към Георги Първанов и Бойко Борисов.

Първо, именно тези двама реални политика бяха масово споменати в тестовите гласувания.

Второ, и много по съществено е това, че в дискусиите основните конфликти бяха обозначени главно около публично демонстрираните особености в поведението на двамата политика извън играта. Участниците играха едни срещу други, но на една територия – център-ляво.

Линията на противопоставянето между двамата хипотетични кандидат-президента (зад които очевидно проличаваха Г.Първанов и Б.Борисов) се разгърна в играта на няколко тематични полета, които не са отграничени едно от друго.

Социалното поле: политиката на справедливост и равенство

Основното поле, където протичаше по-голямата част от дискусиата е това на „социалния президент“. Социалното измерение в поведението на хипотетичния президент (зад който се прозира фигурата на Г.Първанов) се свързва и се оспорва най-много с експертността.

За да бъде социален, т.е. да съдейства за решаването на социалните проблеми президентът, твърдят участниците се самоопределили като „Коалиция между Нова лява партия и движение за възстановяването на народното стопанство“, трябва да е експерт. На което им беше отговорено, че не е задължително. Но дори и да не е експерт, президентът трябва да работи с екип от експерти, т.е. лица компетентни и можещи ефективно да решават проблеми в конкретните сфери на обществения живот.

В това поле почти не се визират характеристики, които биха могли да бъдат свързани с Б.Борисов. С изключение на една – президентът да е силен, да действа твърдо и безкомпромисно по отношение към всякакъв род правонарушители.

Разминаванията се визират в иначе безрезервно приетата констатация, че социалната политика трябва да цели постигане на справедливост и равенство. Ако за едните това е свързано с европейските изисквания за справедлива съдебна система и равенство пред законите, то за по-голямата част от участниците социалната политика е свързана с подобряване на положение на „народа“, с необходимостта да бъде намалено, дори изобщо премахнато неравенството и разслояването сред хората. Тук, човекът трябва да е на първо място.

Интересно е, че дори ясно показалите своето пристрастие към „бившия главен секретар на МВР“ участници в играта приемат тази трактовка на справедливостта и равенството. Според тях силният президент трябва да изземва парите от неправомерно забогателите и да ги пренасочва в социалната сфера.

Изводът е - в полето на социалната справедливост реално могат да играят и двамата претендента.

Другият акцент при дискутирането за съдържанието на социалната политика беше поставен върху мерките за връщане у дома на младите хора, намаляване на тяхната миграция. Тези констатации обаче не разграничават, а обединяват аудиторията, приемат се почти единодушно, но не без скепсис. В репликите помежду си участниците споделят съмненията си, че тези обещания ще да бъдат изпълнени.

Полето на управление

Участниците смятат, основната цел и на управлението на обществото, и на интегрирането му в ЕС е решаване на социалните проблеми. Без те да бъдат решавани нито управлението ще бъде стабилно, нито интеграцията ще донесе реалните ефекти за българите.

В дискусиата беше проблематизирана самата възможност президентът да управлява. Веднъж това съмнение прозвуча по повод експертните му възможности, но много по-силно по повод връзката му с правителството, което според конституцията управлява реално. Хората не могат ясно да дефинират линията, която от една страна свързва президента и правителството, а от друга ги разграничава. Така експертното участие се оказа един вид вълшебно средство, което трябва да помага на президента да се справя в трудни ситуации.

Въпреки, че в играта на президента беше „разрешено“ той директно да управлява, дискусиата разкри споделяните от участниците резерви в това отношение. Как, по какъв начин и колко енергично президентът трябва да „води правителството“? Какво изобщо значи управлението като качество на президента?

Силно прозвуча тезата – президентът трябва да може да взема адекватни на ситуацията решения и да контролира тяхното изпълнение. Но дали това означава, че президентът трябва директно да контролира правителството? По много теми участниците като че ли се пазеха от изразяване на ясни тези, заобикаляха иначе остро полемизираните не само публично, но и в различни неформални среди въпроси, свързани със сегашните взаимоотношения между президентската институция и изпълнителната власт.

Двусмислеността и недоизговореността в твърденията издава проблематичността на връзката, която публично се прави между сегашния президент и сегашното трипартийно правителство. Коренът на тези недомлъвки пролича в тестовите „гласувания“. Тук най-вече излезе неприемането на ДПС и нейния лидер А.Доган и се очерта едно от минните полета пред сегашния президент, когато той ще се включи в кампанията.

Визията: *конфликт между емоцията и разума, между формата и съдържанието*

Определени трудности за евентуалната президентска кампания на Г.Първанов се разкриха и в дискусиата за личните качества, които трябва да притежава „добрият президент“.

Всички приемат, че той трябва „да има визия“. Но смислово тази констатация има твърде различни контекстуални връзки с двамата реални политици – Г.Първанов и Б.Борисов.

Не само според жените-участнички, но и според повечето мъже президентът трябва да бъде представителен физически – силен и красив, да бъде добър оратор, да бъде лидер и да има харизматично въздействие. Зад тези дефиниции явно проличават препратки към Б.Борисов.

Опонира им мнението, че не е толкова важна каква е главата, а това, което е в нея, мислите и визиите за бъдещето развитие на България.

Б.Борисов печели повече емоционално, отколкото рационално. Г.Първанов, обратно, се държи по-малко емоционално, създава в по-голяма степен формалния образ на институцията, отколкото на личността.

Играта подсказва, че в електорално отношение Б.Борисов печели именно като тяло, като физически образ, докато Г.Първанов повече се асоциира с институцията президент.

Електоралните ефекти от това са опасни и за двамата и по всяка вероятност биха облагодетелствали позицията на трети кандидат. Б.Борисов въпреки че демонстрира ораторски способности и умее да се държи непринудено все още не е доказал своя интелектуален потенциал. Но и Г.Първанов много би рискувал, ако ще се впусне в надпревара за личностното телесно-физическо представяне.

„Европейското“ поле: на бял кон или през задния двор

Интеграцията в ЕС не беше предмет на дискусиата като такава. Дискутира се главно начинът, по който България се представя и ще се представя като член на европейското семейство. Според мнозинството от участниците България не трябва да влиза в Европа „през задния двор“. Защото България трудно може да разчита да получи от Европа нещо без да дава- т.е да бъде „послушна“ и да приема.. безкритично европейските норми и правила. Тази „конструкция“ на реалните отношения между България и ЕС се приема негласно, но почти единодушно. Играта се противопостави на реалността чрез героическите пози и декларации за изконно българските традиции и ценности и стремежът за влизането в ЕС „през парадния вход и с гордо вдигнати глави“.

Вариантът „бившият главен секретар на МВР“ пределно опрости ситуацията. Идеалният президент – проекция на генерала - ликвидира корупцията и престъпността и така доказва правото на България да участва на равни начала в ЕС. Силовите решения снемат трудностите и противоречията не само в процеса на евроинтеграцията, но и по всички други направления. Игровият претендент получава много мощен електорален ресурс – той просто не говори за социалните и другите проблеми и опасности и печели като енергичен борец срещу всички досегашни негодници и корумпирани политици.

Може би най-същественният извод от играта е, че и двамата претенденти имат електорален потенциал СЪЩЕСТВЕНО ограничен с ляво-центристки нагласи

Въпреки че в реалната политика Борисов се старее да привлече именно десния електорат, играта подсказва друго. Направеният структурно-тематичен анализ на стенограмата на дискусиите показва следното съотношения по скалата: ляво-център-дясно. Най-много са тематизмите с левия акцент -49, следват ги центристски тематизми-45 и най-малко получават десните тематизми- 24

По категории-тематичните полета на дискусиата - разпределението е следното:

УПРАВЛЕНИЕ	9	ляво	5	център-	
СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА	13	ляво-	6	център-	2 дясно-
КУЛТУРА И ЦЕННОСТИ	4	Ляво-	4	Център-	4 Дясно-
ЕВРОПА	13	ляво-	13	център-	11 дясно-
ВЪЗМЕЗДИЕ-БОРБА С КОРУПЦИЯТА И ПРЕСТЪПНОСТТА	1	Ляво-	2	Център-	
ВИЗИЯ – ЛИЧНИ КАЧЕСТВА НА ПРЕЗИДЕНТА	9	ляво-	15	център-	7 дясно-

Борисов (в случай ако ,разбира се, се включи в президентската надпревара) има известни шансове не само в центъра, но и в ляво, докато в дясно те не са големи, ако се има предвид днешната демобилизация в дясното, както и възможната конкуренция от страна на по-разпознаваемите от десния избирател претенденти.

Шансовете на сегашния президент са очевидно по-големи в ляво, значителни са в центъра и ...никакви в десния сегмент на електоралното пространство.

„Предпазливостта ” на мнозинството от участниците в дискусиата издава известно напрежение, дори прекалена чувствителност към негативните сюжети, масирано вкарани в публичен оборот от медиите, по отношение на сегашния президент. Това, че в играта за тях не се говори, не означава, обаче, че тези теми са забравени и няма да „възпаляват” съзнанието на хората по време на реалната кампания. Най-малко няма да бъдат забравени от медиите и ще бъдат активирани, пуснати отново в оборот в хода на реалната кампания. В тази връзка замълчаването или отбягването на парливите моменти в диалога с левия избирател ще оказва демотивиращо въздействие в хода на кампанията.

Това се потвърждава и в игровите дискусии. Участниците, които съвсем ясно се дистанцираха от избор на реален кандидат в тестовото „гласуване”, в дискусиата споделяха левите схващания. А и самият спор за „експертността” на президента, за необходимите качества на неговия „експертен екип”, съвсем

прозрачно заместващ в играта сегашното правителство, подсказва, че и избирателите с лява ориентация имат известни резерви към Г.Първанов.

Г.Първанов може да привлече центристкия електорат, ако убедително демонстрира своите възможности да се представя в публичното пространство. Но тук той ще се конкурира с Б.Борисов. Парадоксално е, че тази конкуренция реално ще определя шанса на Г.Първанов дори и в случай,ако Б.Борисов не участва в кампанията. В такава ситуация сегашният президент ще се бори „със сянката” на генерала, т.е. трябва да показва, че има не само същите като него, но и по-добри качества – харизма, лидерство, чар и обаяние на светски лъв, любимец на публиката и особено на женската аудитория.

Едва ли ще имат особена тежест рационалните аргументи, защото в центристкия електорат обикновено доминират повърхностните нагласи и ориентации.

Г.Първанов едва ли ще може пълноценно да ползва икономически аргументи. Не защото ги няма, а защото те са ясни и ...не са в негова полза. Избирателите разбират, макар и трудно, че социализмът няма да се върне, че в пазарната икономика сирене без пари няма, че печели не най-умният и най-достойният, а най-повратливият и без особени морални задръжки. Тази истина, повтаряна от десните, та дори и от левите политици през годините на прехода най-накрая спечели, прие се като реалност. Но като несправедлива и търпяща корекции реалност. Момичето, взело активно и искрено участие в играта формулира това осъзнаване на реалността пределно точно: „...президент трябва да бъде човек, на първо място човек, който да носи своите отговорности във всяко едно отношение и към хората, и към работещите около него”.

Президентът трябва да може ако „не да контролира”, то да инициира с всички достъпни според конституцията средства налагането на социалния модел в отношенията между различните групи, страти и интереси. Днес се засилват егалитаристките, направо популистки схващания не само за ограничаване на капитала, но и едва ли не за нова национализация. Това, разбира се, е утопия. Но хората са прави когато констатират, че държавата е абдикирала от своята контролна и регламентираща функция не само в икономиката, но и в социалната сфера, а особено в сферата на диалога между страните в различните все по-дълбоки и по-мощни конфликтни зони - между труда и капитала, между етническите групи, между различните генерации.

Тези избори протичат по същество в една нова, пост-преходна ситуация. Преходът не само „свърши своята работа”. Той изчерпа и ценностния потенциал, изчерпа десния модел. Пост-преходната ситуация създава реалната основа за доминиране на социалния модел.

България не е голяма, но не и малка страна. Днес всъщност това дори и не е една страна, а няколко. Съществува една столична България, съществува една провинциална България – България на класическите градове и села, съществува и една унила, омърлушена България-България на безработните и загубилите всякаква надежда. И във всяка една България има ляво ориентирани избиратели. Но съвсем не навсякъде въпреки, че са готови да подкрепят левия президент, те го разпознават като такъв.

Основни констатации от играта проведена в Кърджали по същата методика и сценарий, като тази в Бургас, потвърждават, че акцентът се поставя върху проблемите на всекидневието на българина - те са много и остри и не се решават адекватно от управлението. Особена острота в града добиват въпросите свързани с правата и отговорностите на всеки българин, независимо от етническата, верската и социалната му позиция, (факторът «Кърджали») Искането е (*в мотива*) – *да падне*) за премахване на двойното гражданство по отношение на турското население.

Ясно се обозначава като общо настроение, скепсиса и резервите към европейската проблематика. Европа не се възприема като фактор, който ще подобри благосъстоянието на народа. В тази връзка остро се акцентира необходимостта България да бъде равнопоставена членка на ЕС.

Откроява се и новият, в сравнение с Бургас, акцент- поставя се въпросът за провеждането на референдуми по важни проблеми на обществото- в т.ч. за президентската република.

Изострено е очакването за възмездието. Стилистиката на изказванията е близка до тази на «Атака» - акцентът се измества от възмездяването на ограбените, към наказването на грабителите. Зад това проличава неверието в управлението, в способността му да компенсира на хората техните загуби по време на прехода. Самият период на прехода се разширява до 20 години като по този начин включва предпреходната ситуация – преустройството, инициирано и провеждано от БКП. Така към виновните се прибавят и наследниците ѝ от БСП.

В Кърджали се потвърждава електоралното предимство на Г.Първанов, който събира повече гласове сред участниците в играта. Но гласовете за Първанов, не съвпадат с тези за БСП (Коалиция за България.7 срещу 2).

Визира се тенденцията остри, „анти“-кандидати да не събират, а да капсулират своя електорат.

Т.н.“дясно” пространство не се конституира, разпада се на фрагменти, трудно намиращи връзка по-между си. Но служи за консолидация на ляво-центристкия електорат.

Забелязва се крайното избледняване на образите, свързани с НДСВ

Забележимо спада напрежението около евентуалното участие на Б.Борисов в изборите, а съответно «неговата кандидатура» не привлича вниманието на електората - в тестовите гласувания той получава само един глас.

Основни тематични и проблемни групи ресурси на кампанията са две – Европа и Възмездие.

В тематизма Европа надделява скепсиса и осъзнаването на невъзможността Европа да реши проблемите на българина от днес за утре- нито на 1, нито на 2 януари 2007 г, нито дори и през следващите години. Зад това неверие стои тотално негативната оценка на прехода от повечето българи.

Оттук следва вторият водещ тематизъм – кой ще възмезди негодите и загубите претърпени от широките обществени слоеве?

Ясен и еднозначен отговор не се дава от нито една от политическите формации в сегашното публично пространство. Очевидно е, че и кандидат-президентът трудно би могъл да даде такъв отговор.

Не се приемат станалите вече класически обещания за подобряване на стандарта, както и за решаване на секторните проблеми и трудности.

Това демотивира участието в изборите на големи електорални сегменти.

Електоралните масиви се разпадат на множество разделени и недIALOGични групи, способни да чуват само това, което ги успокоява. Понеже болките и проблемите са различни, няма и общи рецепти за тяхното лекуване.

Оттук произтича основният проблем на кампанията – мобилизацията на електората не само да гласува за определен кандидат, но и изобщо да взема участие в изборите.

Възмездие се очертава като най-яркият, най-енергичният, но и конфликтен мотив и нагласа.

Щом като възмездяването – справедливото възстановяване на загубите - е невъзможно, трябва да бъдат разкрити и наказани виновните за това. Този мощен мотив, обаче не е монолитен и на свой ред се разпада на няколко аргументационни линии, зад които стоят политически сили и интереси:

- *първата линия* е тази на „промяната на статуквото” застъпена от ДСБ и нейния кандидат Н.Беронов. Преходът се провали поради скрити, тайни сили, инспирирани, насочвани и организирани от ДС и КГБ. Те трябва да бъдат разкрити и наказани. Корупцията, насадена от тези тайни сили ще отmine като лош сън, ако се възстановят справедливото правосъдие и равенството пред закона. Този мотив има специфична функция в електоралното поведение - той сплотява ДСБ, но плаши и отблъсква другите избиратели не само от левите и центристски сектори, но и от дясно;

- *втората линия* се разгръща около яростното отстояване на българското и българщината, поругани от всякакъв род чужди елементи както в самото българско общество, така и отвън. Тук са силни мотивите на националното предателство, на отказа от националните интереси и други подобни. Изговарянето на тези „анти” мотиви се приема емоционално и ирационално, но, отново плаши с неясните последици от реалните действия за тяхната реализация. Тази мотивация активно се провежда от Атака и нейния лидер Волен Сидеров. И тази мотивационна линия не събира електората, а капсулира последователите и симпатизантите;

- *третата линия* се проследява в един отдавна проработен сюжет – този за силната ръка. Президентът трябва да получи пълномощия да управлява пряко да назначава и да уволнява правителството, да налага справедливост, да наказва виновните и да възмездява ограбените. Този сюжет интуитивно се приема от широките маси електорат както в ляво, така и в центъра, но е ограничен от осъзнаването на невъзможността той да се реализира при сегашните конституционни постановки. Зад този мобилизационен фактор проличава фигурата на Б.Борисов. Но поради неговото „колебливо” поведение силата на този мотив отслабва.

Значително губи влиянието си темата за „социалния президент”. Хората биха искали президентът да може да съдейства за решаването на техните проблеми. Дотолкова, доколкото това е възможно в съществуващите конституционни рамки. Но все по-ясна става емоционалната страна на тези

очаквания - хората искат президента да се вслушва в техните тежнения. Най-вече тук стоят основно ляво ориентираните електорални групи. Техните мотивации обаче не се изразяват ясно и еднозначно, не се аргументират. Тук се корени niskият мобилизационен потенциал на тези иначе широко представяни и споделяни мотиви и нагласи – „президентът да даде работа на хората срещу достойното заплащане, да подобри здравеопазването, образованието, да реши и много други проблеми”. Недоверието, което обезсилва този мотив може да бъде обяснено с няколко причини:

дефицита на реалните идеи за практически решения на основните проблеми в съвременното българското общество – бедност, корупция, неравенство и неравноправие на гражданите. За хората управлението е слабо не защото липсват или са недостатъчни усилията или енергията на управляващите, а защото тези усилия не дават ясни и бързи ефекти.

Не са ефективни и различни икономическите проекти и програми. Те не се разбират – не се вижда тяхната връзка с реалния живот на редовия българин. Това са проблемите главно на електората на Г.Първанов. В Кърджали се прояви по специфичен начин тенденцията, визирана и в Бургас. Позицията на президента е отслабена не само от niskия рейтинг на сегашното трипартийно правителство, но и от все по-ясно открояващите се проблеми вътре в БСП,

Стабилен мотивационен потенциал е свързан с визията за личността на президента. В Кърджали получи допълнително развитие акцентирането върху личностните качества, основани върху традиционния за българина авторитет на семейството. Добрият президент е добър съпруг и баща – а не дядо. Президентът не е нито строг съдник, нито супермен, нито вълшебник – той е просто човек, един от нас, който с труд, честно постигна своето положение и трябва „да помогне” на другите като покаже, че ако изтърпим и днешните несгоди, може и да имаме някакво по-добро утре. Нормалното е да живееш семейно, да се грижиш за децата си, да проявяваш съчувствие към хората и уважение към техните беди и несгоди.

Силата на този мотив е убедеността на „нормалния” българин, че нещата в живота са стабилни и нищо не може да ги промени насила. Слабостта на този сюжет е niskия моментен мобилизиращ потенциал. Той е инерционен и изисква стабилно и постоянно присъствие в кампанията.

Прогнозно Г.Първанов запазва и ще запазва своето електорално предимство поради факта, че неговите опоненти имат строго ограничен мобилизационен потенциал и няма да успеят да рекрутират значителен електорат – те диверсифицират, а не интегрират електоралните маси. Но те са много и поради това ефективно ограничават кампанията на Г.Първанов за привличане на периферните електорални групи - затварят неговия електорат в рамките на БСП и Коалиция за България.

Очертава се перспективата изборите да имат два кръга. Първият почти безпроблемно остава за Първанов. Проблематичен остава вторият.

Победата на първия, както и активната кампания на опонента преди втория кръг може да демотивира значителни сегменти от електората на Г.Първанов. Евентуалният (става дума за края на август – когато няма нито един реално регистриран кандидат в кампанията) опонент на сегашния президент ще използва достатъчно ясно изразената нагласа, да се гласува срещу и за възмездието. Сега

(август 2006г.) тази нагласа е дисперсна и затова не се концентрира около определен кандидат. Ако се допусне гласуване на втори тур, тази нагласа може да бъде привлечена от опонента на сегашния президент.

4. Афект на мълчанието

Защо е странна, нетипична актуалната политическа ситуация в страната седмици преди деня на изборите? Казват, че няма интрига.

Де да беше така. Интрига има. Само че за нея не се говори. По-точно направо се мълчи. Интригата е в това, че никой, нито тук, нито там не знае какво ще стане след сакралната дата – 1 януари 2007. Леки намеци се съдържат в предпазливите препратки от типа „вижте ги унгарците“, или пък „вижте ги поляците“.

Да, така е. Може да се случи и тук. Но дали и защо? Патосът на говоренето дори не е в замъгляването на перспективата. Просто не се съдържа перспектива в говоренето. Дори и у най-чуваемият за момента говорител – Волен Сидеров. Всъщност и той говори някъде от там, от телефона, от провинцията, в централните медии го няма. Ако се появява, то е в „отразен вид“ – да отреагира на хапливите коментари за поредната „случка“, за фактическото съдържание на която плътно се мълчи.

Но дори и да представим, че слушаме „самия Сидеров“ – какво чуваме.

Че влизането в ЕС не стана както трябва, защото не сме били подготвени от некадърните и продажните политици. Да ама това същото се приказва надлъж и нашир в медиите. Това го повтарят но в много по-сива и не-сваряема форма другите кандидат-президенти. И всички те са готови да поемат повече пълномощия за да „оправят нещата“. Защото знаят, кои са виновниците. Остава само надлежно да бъдат изкарани на бял свят и наказани.

Цялата тази ситуацията образно ми изглежда като едно театрално представление. Асоциацията е уместна, според мен, поради публично-представителния характер на цялото това бягащо от казването на нещата говорене. Театърът има сцена и салон. Модерният понякога ги смесва, но така да се каже, условно, в символен план. А иначе никой не бърка. На сцената стоят артистите и се представят, а в салона седи публиката и възприема. Артистите се представят не сами за себе си, а за да получат от публиката подкрепа – първо, като заплащане за билет, и ,второ, особено важно за твореца, като одобрение, възхита, обожание с аплодисменти, викове ставане от място и дори поднасяне на цветя. От сцената към салона и обратно текат различни послания, емоции, знаци и афекти. Нашият театър обаче има едно странно свойство. Емоциите и посланията са едностранни – текат само от сцената към салона. Нещо повече сцената е тясна за съставите, които разиграват там съвсем различни сценарии. Но дори сценарият да е един и същ, творческите колективи, блъскащи се в сценичното пространство го „интерпретират“ всеки по своему.

Ето я интригата – мълчаливия салон на политическия ни театър. Това мълчание говори. Силно мощно и ...нищо не се чува. Мълчанието както казват логиците е една риторическа фигура, която прикрива или незнание, или напротив,

напълно съзнателно премълчаване на истината. Или пък абсолютното съгласие с изричаните в публичното пространство истини-няма какво да се добави. И още, публиката гледа и слуша мъчителните упражнения на конкуриращите се трупи без да реагира емоционално, не аплодира. Салонът мълчи, твърдо и непоклатимо мълчи. Дори се създава впечатление, че там няма никой. Но има една част на театъра, която дава основание да се мисли, че все пак има някой-гардероб. Та оттам, от гардероба се донасят време от време странни съобщения – има шапки, има и палта, ама не е ясно дали са на реалните посетители или забравени от отдавна напусналите настоящето представление, и дори самия театър.

Публиката, колкото и да е условна, мълчи и по три посочени от науката причини, т.е. не знае подробности от нещата, второ ясно си представя ситуацията, и ,трето, няма какво да добави към казаното от сцената поради първите две причини. Но има и още една причина. Публиката е раздвоена, от една страна ѝ се наложи да седи в салона до края на представлението – билетите са платени. От друга, на сцената липсват тези, които наистина са ѝ интересни. Няма ги нито В.Сидеров, нито Г.Първанов. Първият не го пускат на сцената. Но той и не настоява. Неговата публика не ходи по театри. Не че не е образована – не и стигат нервите някой друг да ѝ говори, а тя сама да не може да води разговор. Само с Волен неговата публика изживява катарсис – той казва точно това, което тя сама иска да каже, но ..по-хубаво.

Случаят с г-н Първанов е по-различен. Той напълно е съгласен със своята публика, не държи тя да го преследва и я остави сама да решава дали да седи в салона на театро, или да си оправя положението частно, извън публичното пространство. Та затова той не е на сцената. Нито той има какво да каже на своята публика, нито тя може да му отговори с нещо интересно. Приека нещата и твърдо вървят напред, каквото и да носи това вървене.

Но къде е логиката в тези абсурдни фрагменти, визии и метафори? Връзка макар и да не е очевидна, все пак има. Тя се крие в нещото, което не пуска участниците да си ходят. Въпреки че на всички е ясен финала на представлението. Мълчанието не разделя публиката, не „сегментира електората“, ако приемем че метафоричната публика и е електорат. Тя чака. Чака , кой пръв няма да издържи и все пак ще каже истината. Ето тогава ще има аплауз, ще има и цветя. Но ...в момента все още се чака.

5.Ресантимант „Атака” - афект на изговарянето

Според данните от теренните изследвания на симпатизанти на «Атака» от края на 2005 и през 2006 се вижда, че избирателят и симпатизантът на «Атака» не е нито само западна лумпен, нито психически неустойчив маргинал. Теренните изследвания бяха проведени в Русе, Златица и Несебър, защото там «Атака» получи най-много гласове на последните парламентарни избори. На президентските избори тази тенденция се потвърди. Лидерът на „Атака” получи подкрепа, съществено по-висока от тази на парламентарните избори в над десет области. Нещо повече. Изводът, който направихме преди президентските избори – за „Атака” гласуват не само, и не толкова пропадналите, колкото оцеляващите хора, хората, които успяват да се задържат на повърхността, успяват да се стабилизират в бурната динамика на прехода, но не искат да се провалят след неговия край - се потвърди изцяло.

В политическо отношение феноменът «Атака» наглед няма ясна позиция — нито е ляв, нито е десен. По-точно, той се разполага едва ли не по целия политически спектър, събира своите симпатизанти, намира отзвук във всички електорални групи. Президентските избори показаха ново качество на това присъствие на „Атака“. За Волен Сидеров гласуваха представителите на всички социално-демографски категории. Гласуваха и висшистите, и бизнесмените, и младите, и пенсионерите, и безработните.

Теренните изследвания, обаче, показват един детайл - повечето от анкетираните активисти на «Атака» на времето са били партийни секретари, но не само. Били са активни членове на БКП и на казионния БЗНС, заемали са номенклатурни длъжности на дребни и средни началници. Днес почти до един те са остри противници на БСП и ругаят Първанов. Има и такива, които стоят в БСП, но подкрепят «Атака», по-точно, настроението, което това политическо образувание носи. А има и хора, които нямат корени в старата комунистическа номенклатура. Или са били прекалено млади или пък просто живота ги е «предпазил». Социолозите веднага след изборите показаха съвсем „интересни“ данни. В софийския район „Средец“ за Волен Сидеров гласуваха „богатите“. Дали наистина са „богати“ едва ли може да се установи от данните на „екзитпол“. Но важното е, че гласуваха твърдите симпатизанти на десните. Гласуваха не за Волен Сидеров, а против Първанов, против „комунистите“.

Така дискурсът на «Атака», иначе акцентиран върху посочване на вината за затваряне на блоковете в АЕЦ «Козлодуй», за влизането на България в НАТО и ЕС, за изпращането на българските войници в Ирак, за приемане на американските бази в България, попива и дискурса против овластените комунисти изобщо. Левият акцент ограничава кръга на виновните до политиците от преходния период. Динамиката на гласуването на първия и втория тур на изборите подсказва – вотът за Волен Сидеров успя да привлече и десните. Дори въпреки това, че преди изборите „атакистите“ бяха представени като проводници на руското влияние в България. Изглежда този мотив не успя да отслаби антикомунистическите нагласи, колкото и да се говори, че Първанов привлече значителна част от десните на втория тур.

Симпатизантите на Атака много държат за запазването на традициите. И отново те се срещат с дясната ориентация към «родното», докато левите подразбират под традициите тези на ...социализма, а значи на интернационализма. В предизборната еволюция на «Атака» отслабна анти-европейският скепсис, но не бе изоставен мотивът за неравнопоставеността на българите в новата Европа. Влизането в Европа се представя като недостойно, «втора ръка». Точно този мотив беше подчертан в кампанията на десния кандидат-президент Н.Беронов.

В кампанията на десните се възприе и най-яркият мотив на „Атака“ - ДПС е главният виновник за днешните проблеми на българина.

Така десните без да го казват формално се оказаха зложелатели на „атакисткия“ порив към властта. Десните не успяха да се противопоставят на този порив и в крайна сметка се разцепиха, като най-непримиримите жертваха либералните ценности и гласуваха за Волен Сидеров, т.е. за „Атака“.

Всичко това говори, че настроението, гласнало 600 000 българи да дадат гласа си за В.Сидеров е „разпръснато“ пределно широко. Това се потвърждава и

от изследванията около и след изборите. Но има и специфични индикатори, които са характерни за симпатизантите на „Атака“. Често това са наглед съвсем успешни хора — имат къщи, работа, приятели. Тях „всички ги познават“. Но в тяхното съзнание това не са достатъчни белези за житейски успех. Напротив, в самото това съзнание се крие конфликтният възел. Преди промяната те са били успешни и хората са приемали тяхната успешност като основателна. Промяната е несправедлива, защото им отне обществено признание и не даде нищо в замяна. Докато другите успяха. Другите са техни съпартийци и техни колеги, дори техни бивши подчинени. Този дълбоко скрит конфликт възпалява съзнанието, радикализира неприемането на настоящето. Идеалът остана в миналото, както и признатият от другите обществен статут. И когато «Атака» атакува днешната БСП носталгично екзалтираните ѝ симпатизанти от средите на БКП се активизират — те искат да накажат именно БСП за своя житейски неуспех. Искат възмездие, но не за материалните, а за моралните, дори идеологическите загуби. Тук е силен мотивът за моралното предателство на лидерите на БСП, те са предали идеалите и за това трябва да бъдат наказани. Така дясното и лявото се сливат в едно общо настроение – мъст и възмездие за БСП.

В анкетите и интервютата се откроява един детайл — най-запалените симпатизанти на «Атака» вярват в харизмата на Волен Сидеров, приемат безрезервно авторитета му, неговата аргументация и поведение. На места те повтарят стила на Сидеров, активни и агресивни са в диалога с местните власти. Но дори и да не се сблъскват директно с властта, те се изживяват като борци с несправедливостта и народни будители.

Точно сред тези хора надделява мотивът за разочарованието от прехода – те загубиха властта си върху хората. По-точно властта им беше отнета „несправедливо“ — от техните съпартийци, които предадоха идеалите. Загубата на властта афектира и изостря моралните сантименти у последователите на «Атака». Така се подхранва класическият садомазохистически комплекс — отношението между жертвата и палача. Служилите си с властта като със средство на тоталното потискане на другия (палачите) в другата ситуация садистично приемат господството на лидера, подчиняват се на неговата харизма. Тук е уместно да се припомни и т. нар. „катастрофично“ съзнание. Този феномен се проявява в широки обществени настроения, свързани и производни от глобалните военни и икономически катастрофи. Това се потвърждава и от факта, че общото настроение, което се визира в средата на симпатизантите на «Атака» е негативно – ситуацията в страната се оценява крайно песимистично. Направо трагично.

Катастрофичното съзнание е кризисно съзнание, съзнание, което не се справя със своята основна функция да ориентира хората в техния социален свят, оставя ги да се оправят без някой да им казва и показва как. И като резултат те започват да търсят виновник за това нарушаване на реда. М.Шелер определя този тип съзнание като „ресантимант“. Това не е непосредственото осъзнаване на ситуацията, но е следа от първоначалните, главно негативните емоции. Това съзнание постоянно се връща към този род негативни емоции като ги обяснява с вината на тези, които предизвикаха тези емоции. Това е отмъстително съзнание. Според Шелер, това съзнание е резултат

от безсилието да се противопоставиш на първичния негативен импулс, което води до продължително отлагане и изтласкване на възмездието, на съпротивата. Мъстта - *ceteris paribus* – винаги е позиция на по-слабия. Но за чувството на отмъщението е съществено, че то уравновесява оскърбения и оскърбителя. Робът, по природа оставащ роб, чувстващ и осъзнаващ себе си като роб, смята Шелер, не изпитва никакво чувство за отмъщението, дори и когато господарят го наскърбява. Напротив, високите, съдържаните дълбоко навътре нагласи и гордостта, които не съответстват на външния статус, са особено благоприятни за събуждането на желанието да се отмъщава.

Тази диагноза на Шелер изцяло подхожда на електората на Волен Сидеров. Това са сърдити и яростно желаещи да отмъщават хора!

Според Шелер, това масово желание за мъст нараства толкова повече, колкото е по-голям разрывът между политическия и правовия (съобразен с „обичая“ или „конституция“) ред, но, най-вече между публичното положение на групите, „обладани“ от чувството за мъст и тяхното реално отношение към властта. Максимално силен потенциал желанието за мъст натрупва в обществото, където формално признатото публично равенство в правата съседства с огромните различия във фактическата власт и където всеки има „право“ да се сравнява, но не може да се сравни реално с всеки. Колкото и да са общи тези констатации, те имат евристична стойност при обяснението на феномена «Атака». Той е произведен именно на пост-преходната ситуация, а не на прехода.

Основният образ на това настроение не е просто възмездието. То не може да бъде постигнато със съществуващите средства и норми. Целта в отмъщението. Условието за това е посочване на вината, която би оправдала мъстта и отмъщението. ***Отмъщението не е възмездие, това е желанието за връщане на положението, което нито може да бъде върнато, нито може да бъде компенсирано.***

Аналитиците подчертават „анти-системния“ характер на вота за В.Сидеров. Отдалеч погледнато той е такъв. Но ужасяващата близост на афектите, породили и продължаващи да пораждат този вот, свидетелства, че това съвсем не е така. Самата система произвежда това настроение, защото или загуби, или изобщо не е имала вътрешни алтернативи за възприемане на новите обстоятелства.

„Протестът“ на вота за Сидеров не е срещу системата, това е самата системна алтернатива. Това е нещо като „едипов комплекс“ на обществото, което иска да се отърве от „бащите“ си без да промени самото семейство.

„Атака“ затова не обещава нищо, защото обещава всичко. И не би трябвало това да бъде възприето иронично. Твърде много са „сърдитите“ хора в България, твърде много те имат да отмъщават на всички и за всичко, за да бъде омаловажаван този им афект. Но най-страшен е стремежът за политическото му „оползотворяване“.

Бележки:

- 1) Д.Варзоновцев „Автобиография“ на българския преход:1990-2005
- 2) Fr. Artog, Le miroir d'Herodot P., 1980
- 3) М.Фуко Думите и нещата, С., 1993
- 4) The Fokused interview. A Manual of Problems and Procedures by Robert K.Merton, Marjorie Fiske, Patricia L.Kendall. The Free Press, Glencoe, Illinois.

5) Qualitative Methods Workbook by C.George Boeree Shippensburg University <http://www.ship.edu/%7Ecgboeree/qualmeth.html> ; Х.Гарфинкъл Изследване върху рутинните основания на всекидневните дейности В: Извори на социологията; Абельс Х. Романтика, феноменологическа социология и качествено социологическо изследване. В: „Журнал социологии и социальной антропологии”. 1998. Т. 1. № 1. с. 98-124.; The Sin of Omission -Punishable by Death to Internal Validity: Kathryn A. Bowen An Argument for Integration of Qualitative and Quantitative Research Methods to Strengthen Internal Validity; La Misere du Monde, Bourdieu P., Accado A., Balazs G. et al. – P.: Ed. du Seuil, 1998

6) PARTY IDENTIFICATION, RETROSPECTIVE VOTING, AND MODERATING ELECTIONS IN A FEDERAL SYSTEM West Germany, 1961-1989
By SUSANNE LOHMANN, University of California, Los Angeles and DAVID W. BRADY, DOUGLAS RIVERS, Stanford University. In: Comparative Political Studies, Aug 97, Vol. 30 Issue 4, p 420,